

Bohuch Oksana. Metaphor and Metonymy in the Ukrainian Astronomical Terminology of the First third of the XX Century. The article was considered the metaphor and metonymy as methods of lexical-semantic phrases Ukrainian astronomical terminology, the first third of the twentieth century. There was analyzed general vocabulary that is a source of metaphorization and metonymisation and also a base of the Ukrainian astronomical terminology system, the source of its formation. Were described the one-word terms, phrases terms, terms of proper names, which owing to metaphorization got special significance in the research of terminology and which is dominated metaphorical name by the external similarity of the compared objects. Are determined productive model of metonymy, it was established that metonymically comparison of items comes on the basis of contiguity, namely how do they belong to the same range of phenomena, to concepts of the same order, which are related temporal, spatial, cause-effect and other relations. Creating the new meanings of words that is nominated astronomical concepts, by means of metonymy less common compared with metaphor, however the study of mechanisms of secondary category is relevant for systematization, standardization and unification of the Ukrainian astronomical terminological and need for further development of Ukrainian terminology.

Key words: Ukrainian astronomical terminology, secondary nomination, metaphor, metonymy, common vocabulary.

811.161.2'367:821.161.2-1.09

Інна Бойко

СПЕЦИФІКА АДВЕРБІАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЮРІЯ КЛЕНА

Стаття стосується функційного синтаксису. У ній йдеться про просте ускладнене речення. Показано, що синтаксеми як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці виділяють на основі семантико-синтаксичних відношень. Аналізуються різні види адвербіальних синтаксем. Наведені імена вчених, які займаються проблемою вивчення вторинних предикатних синтаксем. Стаття представляє детальний аналіз вторинних предикатних синтаксем, використаних у поетичних творах Юрія Клена. Тут представлені такі види адвербіальних синтаксем, як темпоральні, причинові, цільові, умовні, допустові. Метою дослідження є ґрунтовний аналіз специфіки адвербіальних синтаксем у поетичних творах Юрія Клена. Досліджено поширеність адвербіальних синтаксем у тесті. Робимо висновок про те, що адвербіальні синтаксеми в поетичних творах Ю. Клена найчастіше представлені прийменниково-відмінковими, відмінкови-

ми та дієприслівниковими формами, рідше роль адвербіальних синтаксем відіграє інфінітив, прислівник та дієприкметник.

Ключові слова: синтаксис, функційний синтаксис, просте ускладнене речення, синтаксема, синтаксичні одиниці, вторинні предикатні синтаксеми, мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, семантико-синтаксичні відношення, адвербіальні синтаксеми, види адвербіальних синтаксем.

Постановка наукової проблеми та її значення. До актуальних питань функційного синтаксису належить поняття про просте ускладнене речення. Одне з головних місць у цьому мовному явищі відводять синтаксемі. Синтаксеми як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці виділяються на основі семантико-синтаксичних відношень і мають зовнішнє спрямування, відображаючи стосунки між предметами і явищами позамовного світу [2, с. 245].

У граматичній структурі української мови функціонують вторинні предикатні синтаксеми, які є показниками семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями. Ці синтаксеми утворюються внаслідок об'єднання двох або більше елементарних простих речень в одне просте ускладнене. Характерну рису вторинних предикатних синтаксем становить те, що в їхній семантиці домінує семантика відношень, супроводжувана первинною для предикатів семантикою дії, стану, якості і под. У типових випадках вторинна предикатна синтаксема складається з двох частин: трансформованого в морфологічний іменник вихідного предикатного слова із семантикою дії, процесу, стану, якості тощо й аналітичної синтаксичної морфеми-прийменника, що вказує на відношення між двома елементарними простими реченнями [1, с. 137].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У синтаксичній науці утвердилося поняття «синтаксема». Її ролі в семантико-синтаксичній структурі речення присвячено цілу низку праць учених: І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука. Вторинні предикатні синтаксеми дещо відрізняються специфікою вияву у творах різних авторів. Тому тема дослідження «Специфіка адвербіальних синтаксем у поетичних творах Юрія Клена» **актуальна**.

Мета і завдання статті. Мета роботи полягає в ґрунтовному аналізі специфіки адвербіальних синтаксем у поетичних творах Юрія Клена. Завдання статті: 1) визначити частиномовну специфіку вторинних предикатних синтаксем; 2) порівняти їх мовне поширення.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Часові синтаксеми є виразниками часових відношень між вихідними елементарними простими реченнями, вказуючи при цьому на одночасність/різночасність явищ, подій. Вони співвідносяться з підрядними частинами часу складнопідрядних речень, є похідними від них, отже, вторинними [9, с. 201].

У поетичних творах Ю. Клена наявні часові синтаксеми, виражені прийменниково-відмінковими формами. Формувати часову синтаксему допомагають такі прийменники, як: **в**: *І в літні ночі, темні й запашині, Ти чуєш в яві і вві сні Крізь тищу, що простір заколисала, Далекий поклик зваби і жаги* («Японія»); *І бачить він в ту мить далекі гори* («Коло життьове»); **до**: *Воно, немов у бганках златоглаву, Хай продрімає до весни* («Крізь праосінь»); **з**: *Золоті поля Шампані; Рідні камені й кущі, Ще з дитинства добре знані* («Жанна д'Арк»); **за**: *Ми згадуєм, як за часів Рамзеса Цей місяць плів крізь нільський очерет* («Стъмнянілий місяць, сніг і парк самотній»); **перед**: *І згадуй ті давно забуті й любі Перед роками мовлені слова* («Праосінь»); **по**: *І буду слухати, як по дощах Росте у душі осіння павідь* («Крізь праосінь»). Тут ужито також і відмінкові форми знахідного й орудного відмінка: *Суворі бурі західних морів Їх десять день уже носили* («Вікінги»); *А короля всю ніч душив кошмар* («Вікінги»); *Роками мрію ти плекав* («Кортес»); *І сльози, що наплакали ми нишком Ще дітваками в синім вересі, Давно розлив блакитний вересень У мисочку спрагнілим сиріюжкам* («Крізь паросінь»); *Ночами заграва тривожних днів Лягала злотим відблиском на бані* («Прокляті роки»); *Це ж доля всіх: віддати божий дар. Що ранками кропили чисті роси, Вовчиці на поталу* («Прокляті роки»); *В кривавім відсвіті заграв віками ти перетривав, в боях-негодах загартований, лють і одверту, і приховану* («Попіл імперій»).

У поетичних творах Ю. Клена дієприслівники з контекстуальним значенням часу найширше представлені з усіх виявів часових синтаксем: *Хай він, гойдаючи, людям навіє Сонячну мрію* («Мандрівка до сонця»); *Біжучи, розгубила одежі* («Божа Матір»); *Вдивляючись весною в дальній обрій, Щороку бачить князь: скресає лід* («Володимир»); *А Ремболович, той з підлоги, кульгавого удаючи встає, волочить ледве ногу, за стіну держиться, йдучи* («Попіл імперій»); *Згадавши, ти спинив коня в задумі* («Коретес»); *Хотів би й я слідами йти твоїми, Узявши плащ і посох пілігрима!* («Прованс»); *Крізь*

пампаси промчавши на коні, Він із Буенос-Айреса до Гавра Ставком пливе в маленькому човні («Коло життєве»); Нагий, він, на морську ступивши рінь, У хвилях сонячних купає тіло («Коло життєве»); Прочувши в ранковім тумані Журливі крики журавлів, Вдивлятися в зіниці тьмяні, У даль незораних ланів («Осінні рядки»); В хрестовий рушили похід Не ми в священнім фанатизмі, Коли, затьмаривши зеніт, Гули громами катаклізми («Ми»).

Прислівники як морфологічний варіант часової синтаксеми також знаходить широке застосування в аналізованих ліричних творах. Зокрема тут вони вказують на: 1) одночасність: *А вранці в гавані морській Шумні вітрила напинає за сходу вітер ходовий І манить, манить у безкрає («Конкістадори»); Топтати вдень татарське зілля («Осінні рядки»); І враз, мов чарівне намисто, Блисне гірляндами вогнів Тобі вночі далеке місто... («Осінні рядки»); На все лягла прозора тінь, Поранку паморозь лисніє («Осінні рядки»); Та, як яблуна, що навесні Розкидає уквітчане віття, Ти на душі і юні серця Осипаєшся радісним квітом («Жанна Д'арк»); 2) початкову часову межу: *Ізмалку вчить їх рідна мати Човни із дерева тесати («Вікінги»); 3) повторюваність: Щороку радісно вітаю зиму («Крізь праосінь»); 4) кінцеву часову межу: Повік гойдатися б на хвилях чорних Під голубим вітрилом снів («Антоній і Клеопатра»); Їм снились вежі гостроверхі Тих міст, що завтра, може, їм падуть До рук, як легка здобич («Вікінги»).**

Займенникові прислівники як часові синтаксеми представлені в ліричних творах у незначній кількості: *Ще й досі буря трубить нам Про вас, дзвінкої слави бранці («Конкістадори»); Бо знов колись лоза горби покриє І знов поетові звінчає скронь («Лот»); І ось тебе – безмежного тепер – Помчали в море радісні вітрила («Прованс»); Та інколи вже погляд у задумі Сквозне по смаглості дівочих лиць Чи зловить потай відблиски зірниць («Коло життєве»).*

На думку В. Г. Гака [3, с. 597–598], цільові синтаксеми належать до зовнішньо співвідносних характеристик дії, що виявляються в їхньому стосункові до інших процесів. Цільові синтаксеми є похідними від підрядних частин мети складнопідрядного речення. Їм властива бажана модальність, яку повною мірою передають прийменниково-відмінкові форми з такими прийменниками: *в/ во /у: І надав присуд, скорий чи нескорий, Во славу ще не здійснених ідей («Прокляті роки»); І в честь її ламалися щити («Антоній і Клеопатра»); І сміється*

у відповідь нам Тільки північ лунка і туманна («Жанна Д'арк»); *для*: Копичачи на купу спину, груди, змуровують палац *для щастя* люду («Прокляті роки»); *за*: *За п'ятирічний план, Згадавши дні татарські, За владу всіх рабів, За «щастя пролетарське»* Твій темний люд згорів («Україна»); *на*: Зависочієш пам'ятником зради, Довічним факелом своїй ганьбі, *На сміх* нащадкові, *на жах* юрбі («Лот»); *Все, що пожарам на поталу* Ми віддавали і *на загин*, Спорудить знов *поталу Його упертий чин* («Синові»); *по*: Тоді *по хліб* до міста йшов селяк («Прокляті роки»); *на*: *Советський командир на лови* людські прийшов («Попіл імперій»).

Цільові відношення виявляються також у структурах із предикатом, представленим особовим дієсловом і залежним від нього дієприслівником, що характеризує намір суб'єкта [4, с. 72]. Відношення мети, передавані дієприслівником, найчастіше виникають тоді, коли використовуються дієприслівникові форми, утворювані від дієслів із семантикою емоційної характеристики: *Коли тобі являтимуться в снах, Віщуючи руїну, смерть і горе, Страшні архангели, що движуть зорі І долю світу важать на мечах* («Лот»); бажання: *Вінчаючи цю осінь, Спливає Орion* («Синові»); апелювання: *І тричі пролунав баволій ріг, усіх скликаючи до моря* («Вікінги»); фізичної дії: *О, скільки раз по місту «чорний ворон» Шугав, зі сну хапаючи людей* («Прокляті роки»). У ролі морфологічного варіанта цільової синтаксеми виступає також інфінітив. Специфіка такої цільової синтаксеми полягає в тому, що вона, крім цільової семантики, має значення процесу: *Ми йшли шоломами зачерпiti Води з незнаних рік* («Жанна Д'арк»); *І змія лютого іде збороти* («Коло життєве»); *Усі зійшлись твої лани, Твій скарб і скот, і степ ділити* («Україна»); *Ми не ходили за моря Земель незнаних добувати* («Ми»).

Недоцільність певної мети передає словоформа **навіщо**? Це морфологічний різновид цільової синтаксеми, виражений прислівником: *Навіщо нам кохати жінку, Коли споваби повен світ?* («Осінні рядки»).

Причинові синтаксеми являють собою віддзеркалення причиново-наслідкових відношень у структурі складного речення, яке є для ускладненого простого речення вихідною базовою одиницею [2, с. 147]. У ліричних творах Ю. Клена трапляється низка прийменниково-відмінкових форм із такими прийменниками: **без**: *Лану не зореш кіньми і волами, що згинули без наші ще торік* («Попіл імперій»); **в**: *І натовп*

шаліє в розвагах безпечних («Вікінги»); *Погибають літа у недугах* («Жанна Д'арк»); *від: На степ, від інею збілілий, його указує рука* («Попіл імперій»); *Ніхто не плакав і не крикне, хоч хилить голову від дум* («Попіл імперій»); *з: Чи не з Божого веління Запалила я грозу?* («Жанна Д'арк»); *Скляні, напівзакрижанілі очі Тих матерів. що власних немовлят Жеруть із голоду!* («Терцини»); *за: Кого ж, кого мені ще під кінець за звичаєм старинним величати?* («Прокляті роки»); *на: І, на поклик вітрів розгортаючи крила, В слушну мить напинай прудкоході вітрила* («Шляхами Одиссея»); *Ти одяг катові лишав «на чай»* («Прокляті роки»); *під: Під свіжим дотиком зітхне чоло* («Коло життєве»); *Зерно у купах тліло під дощем* («Прокляті роки»).

Причинові синтаксеми можуть виражатися і дієприкметниковими зворотами та навіть одиничними дієприкметниками, якщо разом із питанням який? відповідають і на питання чому?, напр.: *І знищена, зів'яла і безсила, Цариця мовчки голову схилила* («Цезар і Клеопатра»); *І над моїми згаслими літами, Що в сніп лягли, підкошені снопом* («Крізь праосінь»); *І серце, вже красою вражене, П'є порами осінній шум* («Крізь праосінь»).

Дієприслівники у причиновій семантико-синтаксичній площині вказують на джерело виникнення предикатного зв'язку. Вони можуть виражатися одиничними дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами.: *А за морем ще є недосліджений край, Де під сонцем рхатить, дозріваючи, лотос* («Коло життєве»); *А чорний пень зробився вовком, повившись у дими* («Осінь»); *І він, сполоханий, не розуміє, Що значе й є цей вихор світла, й рух, І злото бань, що проти сонця мріє* («Володимир»); *Наш дух, знемігшися від спраги, Багряним жаром спаленів В руках досвідчених варяга* («Ми»); *А потім, зжалившись, позичать костур* («Прокляті роки»).

Для семантики умови характерна така важлива ознака, як спрямування на перспективу (за реалізації певних умов дія повинна відбутися). Умовні синтаксеми характеризуються вживанням засобів, не спеціалізованих на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень.

У поетичних творах Ю. Клена прийменниково-відмінкова форма, яка вказує на умову, трапляється в одиничному вияві з використанням прийменника **без**: *Як вільно й легко жити без думок, коли нам визначено кожний крок* («Попіл імперій»).

У ролі умовної синтаксеми в аналізованих творах часто вживаються і дієприслівники. Завдяки їм також можна вказати на умови

виконання дії, тривання стану або відповідної ознаки: *А то зорить сузірних знаків струмись, Що в них, зачерпши мудрості в роках, Колись читатиме, як у книжках* («Коло життєве»); *Досягши в гоні першої мети, вже знати, що за нею кличе друга!* («Коло життєве»); *Вдивляючися жадібно в той простір, Внизу уздріти клапоть голубий* («Коло життєве»); *Та, минаючи острів сирен, морякам, Ти до щогли себе накажи прив'язати, Щоб не міг тебе спів їх навек зчарувати* («Шляхами Одиссея»).

Диференційними ознаками категорії допустовості є реальна модальність і суперечність між відповідною умовою та повідомлюваним наслідком. Допустові синтаксеми, виражені прийменниково-відмінковими формами та дієприкметниками, мають лише одиничний вияв: *Де ж сила, що вихором згуб Без бою суворість ясну переможе?* («Вікінги»); *Ще, упокорений, до ніг, не ліг нам звір, що горло душить* («Ми»). Дуже широко представлені тут дієприслівникові форми. У таких конструкціях типовими ознаками допустового значення виступає характер явища, що суперечить повідомлюваному наслідкові, напр.: *Отак біля квітчастих загород, Не вимагавши тайних нагород, Нормандії прекрасній герцогині завжди покірний, вірний трубадур В Провансі сонячнім під небом синім Вславляв любов Бернар де Вентадур* («Прованс»); *Та, п'ючи з золотих келихів тишу і лагідь, Збережи у душі все минуле, як скарб* («Шляхами Одиссея»); *Яку, не бачивши її ніколи, Світ за очі подався я шукать!* («Стмянілий місяць, сніг і парк самотній»); *Але, минаючи тропу розлук, зостався, щоб зазнати хресних мук* («Прокляті роки»); *Який чудовий перший день на волі, Коли, черкнувшись грані небуття, Ти знову чуєш спів женця у полі* («Прокляті роки»); *Нехай же древнє полум'я не гасне, В якому я, згоряючи, горю* («Прокляті роки»).

Допустові синтаксеми широко функціонують у реченневих конструкціях ліричних творів Ю. Клена. Кількісно переважають одиниці, виражені прийменниково-відмінковими формами, дієприслівниковими зворотами й одиничними дієприслівниками. Менш уживаними є дієприкметники. У допустовій функції майже не вживаються іменникові словосполучення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Адвербіальні синтаксеми у поетичних творах Ю. Клена найчастіше представлені прийменниково-відмінковими, відмінковими та дієприслівниковими формами. Рідше роль адвербіальних синтаксем відіграє інфіні-

тив, прислівник та дієприкметник. Поетичні твори Ю. Клена також варто досліджувати з погляду специфіки вияву в них атрибутивних і модальних синтаксем.

Джерела та література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
4. Гандзюк О. М. Цільові синтаксеми / О. М. Гандзюк // Філологічні студії. – 2001. – № 4. – С. 68–74.
5. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 191 с.
6. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні відношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Клен Ю. Вибране / Юрій Клен (Освальд Бургардт). – К. : Дніпро, 1991. – 467 с.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

Бойко Інна. Специфика адвербиальных синтаксем в поэтических произведениях Юрия Клена. Стаття ка́сається функціонального синтаксиса. В ній говориться о простом усложненном предложении. Показано, что синтаксемы как минимальные семантико-синтаксические единицы выделяются на основе семантико-синтаксических отношений. Анализируются различные виды адвербиальных синтаксем. Приведены имена ученых, которые занимаются проблемой изучения вторичных предикатных синтаксем. Стаття представляє детальний аналіз вторичних предикатних синтаксем, використаних в поетических произведениях Юрия Клена. Тут представлені такі види адвербиальних синтаксем, як темпоральні, причинні, цільові, умовні та уступки. Целью работы есть полный анализ специфики адвербиальных синтаксем в поэтических произведениях Юрия Клена. Определено как адвербиальные синтаксемы функционируют в тексте. Сделан вывод о том, что адвербиальные синтаксемы в поэтических произведениях Юрия Клена чаще всего представлены предложно-падежными, падежными формами, формами деепричастий, реже роль адвербиальных синтаксем исполняет инфинитив, наречие и причастие.

Ключевые слова: синтаксис, функціональний синтаксис, просте усложненне предложение, синтаксема, синтаксические единицы, вторичні предикативні синтаксемы, мінімальні семантико-синтаксические единицы семантико-синтаксические отношения, адвербиальные синтаксемы, види адвербиальних синтаксем.

Bojko Inna. Specification of the Adverbial Syntaxemes used in Poetry by Yuriy Klen. The article deals with functional syntax. The article highlights the simple complicated sentence. Syntaxemes as minimal semantic-syntactic units are located based on the semantic-syntactic relations are shown. Different types of the adverbial syntaxemes are analysed. The names of scientists involved in the problem of nonverbal signs are given in this article. The article represents a detailed analysis of the secondary predicate syntaxemes used in poetry by Yuriy Klen. Such types of adverbial syntaxemes as temporal, causal, conditional, purpose syntaxemes are present. Specification of the adverbial syntaxemes used in poetry by Yuriy Klen is the main aim of this article. Spread of adverbial syntaxemes in the text of this poetry is considered. Adverbial syntaxemes used in poetry by Yuriy Klen present prepositional-case forms, case forms and Participle II is concluded. Rare adverbial syntaxemes have a forms of the adverb infinitive and Participle I.

Key words: syntax, functional syntax, simple complicated sentence, syntaxema syntactic unit, secondary units, secondary predicative syntaxemes minimal semantic-syntactic units, semantic- syntactic relations, adverbial syntaxemes, types of adverbial syntaxemes.

УДК 811.161.2'373.45

Ірина Василяйко

СЕМАНТИКО-ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРМІНІВ КІНЕМАТОГРАФА

У статті розглянуто функційну специфіку кінематографічних термінів сучасної української мови як складника терміносистеми в цілому. На основі сучасного термінознавства визначено поняття «кінематографічний термін» та «терміносистема кінематографа», а також розглянуто співвідношення кінематографічних термінів із загальноживаною лексикою. Частково проаналізовано шляхи та способи переходу термінологічних одиниць до складу загальноживаних слів. У статті подано системність терміна як одну з основних умов існування кінематографічних термінолексем. Проведено детальну семантико-тематичну класифікацію термінів кінематографа, у результаті якої виділено п'ять головних груп: назви професій; жанри і піджанри фільмів; кінотехніка; процеси кінематографа; назви реалій з історії та теорії кіно. У межах тематичних груп простежено гіперо-гіпонімічні відношення, через які виявляється системний характер термінології. У тематичній групі назв процесів кінематографа виявлено антонімічні та синонімічні відношення. Описано лексичне значення термінів на позначення назв реалій кінематографа.

Ключові слова: кінематограф, кінематографічний термін, терміносистема кінематографа, парадигматичні відношення, гіперонім, гіпонім.